

ANNA WOŹNIAK

Instytut Filologii Słowiańskiej KUL

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA NT. *GOGOL I XX WIEK*
UNIwersYTET im. LORÁNDÁ EÖTVOSA, BUDAPESZT, WĘGRY
5-7 LISTOPADA 2009 r.

W roku Mikołaja Gogola, 2009 roku, w wielu krajach, miastach i uniwersytetach organizowane były konferencje naukowe, sympozja i okolicznościowe spotkania naukowe upamiętniające gogolowską rocznicę 200. lecia urodzin. Jedną z takich jubileuszowych konferencji odbyła się w Budapeszcie 5-7 listopada 2009 r., a zorganizowano ją w ramach programu doktorskiego w Uniwersytecie im. Loránda Eötvosa w Budapeszcie. W konferencji wzięło udział 28 referentów z 8 krajów: Rosji, Anglii, Niemiec, Włoch, Polski, Słowacji, Kazachstanu i oczywiście Węgier. Problematyka obrad obejmowała wielozakresowe relacje między twórczością Gogola i literaturą XX wieku, w jakiej pisarz zaistniał jako zmodernizowany podmiot refleksji, wpływów, zapożyczeń, intertekstualnych odniesień, zarówno w sferze literatury, jak i w kręgu myśli teoretycznoliterackiej i filozoficzno-religijnej, czy nawet jako wyraz intermedialnych zależności między literaturą i innymi rodzajami sztuk. W trakcie trzydniowych obrad i dyskusji, jak powiedziała koordynator programu doktorskiego i zarazem osoba patronująca zorganizowanej konferencji, profesor Zsuzsa Hetényi, za pośrednictwem niezwykłego twórcy, Gogola, nawiązana została rzeczywiście więź między XIX i XX wiekiem. Prace konferencyjne przebiegały bowiem zgodnie z porządkiem obrad poszczególnych bloków programowo-tematycznych, uwzględniających wiele punktów stycznych obu epok: 1. Gogolowski renesans na przełomie XIX i XX w., 2. Dziedzictwo Gogola w twórczości symbolistów, 3. Recepcja i przekład: wpływ Gogola za granicą. Gogol i interpretacje wizualne, 4. Tradycja Gogola w literaturze i literaturoznawstwie XX wieku.

W niniejszym omówieniu co do przebiegu obrad zachowany zostanie porządek chronologiczny, zgodny z programem konferencji, po to, aby oddać autentyczny wymiar i istotę tego naukowego spotkania uczonych z różnych ośrodków uniwersyteckich.

W posiedzeniu plenarnym wygłoszono dwa referaty, w pierwszym pt. *Gogol i Kafka*, przedstawionym przez wybitnego gogoloznawcę, profesora Jurija Manna z Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego w Moskwie, autora m.in. trylogii biograficznej Gogola, przybliżona została tematyka komparatystyczna. W porównawczym oglądzie dzieł dwu autorów różnych czasów, M. Gogola i F. Kafki, referent J. Mann skoncentrował się na zagadnieniach estetyki ich dzieł: *Noc przed Bożym Narodzeniem*, *Nos*, *Martwe dusze*, *Proces*, *Zamek*, *Przemiana* i rozpatrzył je w aspekcie mitologizacji, reprezentacji onirycznej i fantastyki. W rezultacie tego porównania autor sformułował wniosek, iż Kafka jawi się jako

kontynuator niektórych cech poetyki rosyjskiego pisarza (chodziło zwłaszcza o motywy podwójności i podobieństwa, istnienia dwu światów, realnego i fantastycznego, motyw labiryntu i koła w pojmowaniu przestrzeni). W prozie Kafki nastąpiła – zdaniem prelegenta – modyfikacja owych motywów, redukcja dwu światów, które najczęściej stykają się ze sobą w relacji wymiennosci. Kafka wykorzystał w ogóle w swej estetyce groteski, zdaniem Manna, „chłodnej groteski”, nie tylko chwytły gogolowskie, jakie *nota bene* także zmodyfikował, ale wzorował się ponadto na ideach filozofii S. Kierkgaarda i poetyce czeskiej pisarki B. Němcovej. Wystąpienie Jurija Manna rozpoczęło istotny wątek w konferencyjnych dyskusjach, mianowicie wpływ pisarstwa Gogola nie tylko na pisarzy rodzimych, rosyjskich czy ukraińskich, ale również na pisarzy europejskich.

W kolejnym referacie plenarnym Rainer Grübel z Uniwersytetu w Oldenburgu (*Odkrycie Mikołaja Gogola w krytycznym dyskursie Wasilija Rozanowa*) wprowadził w inny nurt refleksji, czyli obecność pisarza w myśli rosyjskiej Srebrnego Wieku. Komentując prace Rozanowa, badacz postawił jednocześnie pytanie, czy Rozanow toczył walkę z Gogolem, czy było to niepowtarzalnym faktem w kulturze, a poza tym, czy krytyka Gogola była projekcją samego Rozanowa, autora *Opadłych liści*, jego autobiograficzną powieścią? Relacje Gogol – Rozanow doczekały się już, oczywiście, częściowej literatury krytycznej, tym razem referent ujął te kwestie nieco inaczej, akcentując ambiwalentność stosunku Rozanowa do rosyjskiego twórcy, a więc aprobatę Gogola jako formy i zdecydowane potępienie pisarza w planie treści. Prelegent podkreślił – za Rozanowem – „znakowość życia” w dziełach Gogola, motyw poetyki anegdotalnej, nekrofilii, manii prześladowczej, zaś jeśli idzie o religijność pisarza, wydobyl pierwiastek herezji, „religię płci”, usytuowaną między pogaństwem i chrześcijaństwem.

Posiedzenia pozaplenarne rozpoczęło wystąpienie Carli Solivetti (Uniwersytet w Rzymie, III) która w referacie: *Diagnoza: schizofrenia* zajęła się *Zapiskami wariata*, analizując je w aspekcie obłądzenia i schizofrenii głównego bohatera, Poprisczyzna. Kwestie te autorka umieściła w szerszej perspektywie filozoficznej koncepcji „całości i hierarchii bytu”. A zatem referentka przekonywała, że bunt bohatera zrodził się z niezgody na model hierarchii urzędniczej (gdzie hasło „mówi naczelnik” stało się nadrzędne), i doprowadził w konsekwencji do próby dekonstrukcji drabiny społecznej, ocenianej krytycznie również przez innych bohaterów utworu: pokojowe pieski, ogniwa owego całościowego łańcucha istnienia.

Izabella Malej (Uniwersytet Wrocławski) kontynuowała problem odczytania Gogola przez Rozanowa (*Śmiejący się bezpłciowy demon: Mikołaj Gogol w ujęciu Wasilija Rozanowa*), rozpatrując zagadnienie tytułowe w ujęciu potrójnej struktury tematu: na poziomie artystycznym, fizjologicznym i religijnym koncepcji myśliciela. Gogol, ujrany przez Rozanowa, to idiota – w metaforycznym znaczeniu, co, jak uważał autor *Opadłych liści* i tekstów gogolowskich (*Gogol, Magiczna stronica u Gogola*), związane jest z ideowymi przekonaniem pisarza, między innymi z jego skłonnościami do obrazów nekrofilii, obrazem kobiety jako symbolizacji grzechu, jej odrzuceniem, ideą śmierci pojmowaną jako fakt duchowy.

Tematyka konferencji objęła także problematykę ukraińską twórczości Gogola. Ukraińskie aspekty recepcji jego pisarstwa poruszył w swym wystąpieniu *Dzieje gogolowskiego połączenia „śmiechu” i „łez” w literaturze początku XX w.* Tibor Baróti (Uniwersytet w Segedzie). Zdaniem prelegenta znany u Gogola motyw „śmiechu przez łzy” przeniknął w przeobrażonej formie historię narodową zobrazowaną w literaturze ukraińskiej przez takich pisarzy, jak m.in. Taras Szewczenko czy Łesia Ukrainka (wcześniej pojawił się u Hrihorijsa Kwikity-Osnowjanenka czy Iwana Kotlarewskiego). Dewiza ta przybrała bowiem postać połączenia śmiechu i łez, w porównaniu z figurą gogolowską była dalece przeformułowana. Badacz, mówiąc o modernistycznej idei powiązania śmiechu i łez, podkreślił zarazem jej nikłą obecność w ukraińskiej świadomości literackiej.

Profesor Uniwersytetu w Segedzie Katalin Szöke rozpoczęła blok tematyczny poświęcony recepcji Gogola przez symbolistów. W referacie *Opowiadanie i intertekstualność. Dwa sposoby reinterpretacji tradycji gogolowskiej: Andriej Bieły i Aleksy Riemizow* referentka skupiła się na gogolowskim metatekście w ujęciu obu symbolistów jako formuły swoje – cudze. U Biełego, admiratora Gogola (w powieściach, pracy *Mistrzostwo Gogola*) miała miejsce kanonizacja autora *Martwych dusz*, co było kontynuacją tradycji Tołstoja i Dostojewskiego w odniesieniu do Gogola. U Riemizowa natomiast w prezentowanym przez niego motywie „małego człowieka”, zapożyczonym od Gogola (*Zegar, Siostry krzyżowe, eseje Ogień wszechrzeczy*), zaszło z kolei zjawisko bądź dialogu, bądź nowego opowiedzenia schematów gogolowskich (ros. pierieskaz). A zatem, przekonywała referentka, mamy do czynienia z „misterium zachwytu” i „misterium przerażenia” w relacji obu pisarzy do dorobku Gogola, odniesieniami utrwalonymi i nieobcymi rosyjskiej tradycji gogolowskiej. Mária Gyöngyösi (Uniwersytet w Budapeszcie) przedstawiła kolejnego symbolistę, Aleksandra Błoka, który poświęcił Gogolowi kilka swych utworów i artykułów: zwłaszcza *Dziecko Gogola*, mowę jubileuszową na setną rocznicę urodzin pisarza (1909), gdzie określił go jako artystę i czarodzieja, oprócz tego artykuł *Bezczas (Biezwiemienje)*. Blok odwoływał się ponadto do jego poetyki, m.in. w utworze *Nieznanajoma* i sytuował się wśród rosyjskich symbolistów w gronie zwolenników pisarza.

Olga Tabacznikowa (Uniwersytet w Bath w Anglii) zwróciła uwagę na odbiór Gogola przez Lwa Szestowa w wystąpieniu *Lwa Szestowa interpretacja Gogola: Gogol w kontekście rosyjskiego irracjonalizmu*. Gogol, którego Szestow często umieszczał w swych pracach, to produkt wyobraźni myśliciela i bardziej przekaz o sobie samym, niż zobiektywizowany wizerunek romantycznego twórcy, przekonywała referentka. Problem życia, ważniejszy w filozofii Szestowa, niż problem kultury, wpłynął istotnie także na interpretację dorobku Gogola, który dla Szestowa uosabiał swego bohatera Wija, zamkniętego na rzeczywistość *ratio*.

Problematyka recepcji Gogola, a także zjawiska przekładu rozpatrywane były w kolejnym bloku tematycznym. Referaty prelegentek z Instytutu Wychowania Artystycznego w Moskwie, Jeleny Kabkowej i Olgi Stukałowej (*Uniwersalny Gogol*), skupiły się na odbiorze Gogola przez uczniów szkół rosyjskich, problemie czytelnictwa wśród młodzieży, a także na kwestii dydaktycznej i metodycznej –

atrakcyjnego i nowoczesnego przybliżania twórczości pisarza, przy wykorzystaniu szczególnie współczesnych mediów po to, aby intensyfikować obniżone dzisiaj u młodzieży rosyjskiej zainteresowanie twórczością pisarza.

O przekładach Gogola na język węgierski mówiły dwie przedstawicielki gospodarzy (Uniwersytet w Budapeszcie). Ágnes Dukkon (*Z historii węgierskiej recepcji Gogola: przekłady i krytyka literacka*), dokonała przeglądu tłumaczeń dzieł Gogola na język węgierski, poczynając od 2. połowy XIX do połowy XX wieku oraz rozpatrzyła główne zagadnienia obecności pisarza w krytyce węgierskiej tego czasu. Viktoria Lebovics (*Dzieje ukraińskich realiów w węgierskim przekładzie „Tarasa Bulby”*) z kolei przypomniała tłumaczenie *Tarasa Bulby* przez Zoltána Frócsányi i interesująco dokumentowała znany w teorii przekładu problem tłumaczenia kontekstu realioznawczego, mianowicie unaocniła niedoskonałości ekwiwalencji językowej w przekładzie węgierskim, dotyczącej realiów, np. słów określających części ukraińskiego odzienia „swita”, czy „szarawary”.

W referacie *Rewizja „Rewizora” (zasady tekstu scenicznego według M. Gogola w spektaklu GoSTiMa 1926 r.)* Olga Kupcowa (Moskwa) omówiła spektakl Wsiewołoda Meyerholda na podstawie inscenizacji *Rewizora* z 1926 roku i zaakcentowała problem „nadtwórcości” w ujęciu reżysera, polegający na burzeniu klasyki, odejściu od literaturocentryczności, marginalizacji literackości i zwrocie w stronę dominacji tekstu scenicznego. W referacie akcent położony został również na uwypuklenie przez reżysera roli pierwiastków komedii, farsy, tragikomedii, wykorzystania afisza, prezentacji scenicznej jako istotnych czynników intermedialności.

Alessandra Cattani (Uniwersytet w Sassari) przedstawiła referat *Od Gogola do Bachtina*, i odczytała tekst *Wieczorów na futorze koło Dikańki* wedle schematu hermeneutyki mitu Wiaczesława Iwanowa, który, jak twierdziła był poprzednikiem koncepcji bachtinowskiej. Idee W. Iwanowa opierały się na projekcji słowa i były punktem wyjścia ku metaliterackości. W ten dyskurs zatem referentka włączyła zagadnienie karnawalizacji w rozumieniu Bachtina, a następnie rozpatrzyła w *Opowiadaniach petersburskich* Gogola przewartościowanie dotychczasowej estetyki pisarza, mianowicie zmierzanie ku grotesce romantycznej. W innym nieco ujęciu problemy wpływu postrzegła Ilona Kiss (Centrum Rusycystyki Uniwersytetu w Budapeszcie). W swoim referacie pt. *Gogol i Woland na dachu domu Paszkowa: dwa punkty widzenia jako poetycka forma wpływu* rozważyła oddziaływanie Gogola na Bułhakowa w powieści *Mistrz i Małgorzata*, przyglądając się motywowi wizji miasta u Bułhakowa na postawie sceny, kiedy Woland oglądał Moskwę z dachu domu Paszkowa (tutaj prelegentka odwołała się do zbieżności z legendą o Gogolu, który także podobno wszedł na dach domu Paszkowa z okazji uroczystości ku czci Mikołaja I). Wątek ten autorka wystąpienia ujęła jako przejaw tekstu diabelskiego i demonicznego u obu pisarzy. Danuše Kšicová (Uniwersytet w Brnie) (*Gogol w poetyce i estetyce modernizmu rosyjskiego*) skoncentrowała się na dialogu sztuk, recepcji literatury w muzyce. Omówiła operę *Nos* D. Szostakowicza, wskazała na obecność inspiracji gogolowskiej w sztuce teatralnej na podstawie spektaklu *Nos* w realizacji W. Meyerholda, odnajdując paralele i różnice w przekładzie sensów literatury na język innej sztuki.

W referacie *Utracona rzeczywistość: groteska, absurd, fantastyka. Wzorce gogolowskie w XX wieku* Zsuzsa Hetényi przedstawiła funkcjonowanie tytułowych kategorii w literaturze XX-wiecznej, postmodernistycznej, jako metody i stylistycznego chwytu, sztampy czy matrycy, odwołała się np. do sztuki *Czapka W. Wojnowicza* i powieści *W. Sorokina*). Prelegentka podkreśliła zasadę mimetyczności bądź niemimetyczności w przyswajaniu wzorców gogolowskich w literaturze współczesnej. Jej referat otworzył istotny nurt rozważań konferencyjnych, czyli uobecnienie tradycji Gogola w literaturze XX wieku.

Arkadij Goldenberg (Wołgogradzki Uniwersytet Pedagogiczny) wygłosił referat *Eschatologia Gogola jako przedmiot refleksji w literaturze krytycznej emigracji rosyjskiej* i przedstawił gogoliana emigrantów, prace Konstantina Moczulskiego, Wasilija Zieńkowskiego, Dmytro Czyżewskiego, Władimira Iljina, Nadieždy Teffi, Aleksego Riemizowa w perspektywie gogolowskiej eschatologii, która była szczególnie dobitnie podnoszona w emigracyjnych dyskusjach i polemice dotyczącej rosyjskiego twórcy romantycznego. W ten właśnie religijno-eschatologiczny namysł nad pisarzem wpisał się także referat Anny Woźniak (KUL) *Gogol Abrama Terca, czyli mit śmierci i zmartwychwstania*. Pokazano tutaj bowiem ujęcie dzieła Gogola przez Terca, a więc pisarza i literaturoznawcy 2. połowy XX wieku, który w utworze *W cieniu Gogola* zobrazował paradygmat śmierci, czyli odwrócony porządek jego twórczości: od symbolicznej śmierci ku ponownemu rozkwitowi jego pisarstwa. Jednocześnie został podniesiony w tym wystąpieniu aspekt obecności koncepcji Terca w przestrzeni emigracyjnej polemiki antygogolowskiej.

Odmienne spojrzenie na twórczość A. Terca w referacie *Transformacja obrazu Gogola w tekście postmodernistycznym* zaproponowała Ludmiła Safronowa (Kazachski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny). Referentka zajęła się szczególnie postmodernistycznymi wyznacznikami tekstu samego A. Terca i jego wizji świata u Gogola. Nadrzędna rola przypisana została tu archetypowi mitologicznego *trickstera*, a zatem zaprezentowano w referacie kategorię *trickstera* w postmodernistycznej wersji, czyli jako opowiadacza anegdot i swoistego trefnisia, a także uwzględniono jego religijno-mitologiczny wymiar. Kategoria *trickstera* ma dla autorki tej tezy szeroki wymiar, to bowiem postać bohatera, autora i maska literacka. Postmodernistyczny nurt recepcji Gogola ujęła również w swym wystąpieniu *Postmodernistyczna interpretacja tradycji gogolowskiej w prozie E. Popowa* Zsuzsana Kalafatics (Uniwersytet w Budapeszcie). W wykładzie tym na tle postmodernistycznych przejawów tradycji gogolowskiej, m.in. Wiktora Jerofiejewa, który polemizował z klasyką i jej etycznym *credo*, zobrazowano prozę Jewgienija Popowa, szczególnie powieść *Dusza patrioty, czyli różne postania do Ferficzkina*. Popow inaczej niż Jerofiejew postrzega dziedzictwo Gogola, nie jako negację, ale w kluczu kontynuacji nurtu satyrycznego i jego koncepcji śmiechu.

Wątek recepcyjny poruszył również Józsa György Zoltán (Uniwersytet Debreczyński) w wystąpieniu *Nabokow czyta Gogola*. Badacz analizując utwory Nabokova, m.in. *Król, dama, walet* – gdzie odwołania do poetyki Gogola istnieją jako „mikrocytaty-matrioszki” – czy prace teoretyczne *Wykłady z literatury rosyjskiej* zwrócił w głównej mierze uwagę na figurę naśladownictwa w przyswajaniu pisarza.

Oprócz tego lokując Nabokova w kontekście literatury i teorii symbolistycznej wyeksponował pierwiastek transcendencji w jego postrzeganiu romantycznego twórcy.

Sesja doktorantów obejmowała dwa referaty wygłoszone w języku rosyjskim Pierwszy Milány Czerjak (Uniwersytet w Segedzie) pt. *Powrót „księcia marnotrawnego”*. Wokół powieści „Rzym” M. Gogola, drugi zaprezentowany był przez Giuseppe Mussi (Uniwersytet w Sassari) *Od przeobrażenia postaci do „postaci autora”*. Wpływ Gogola w utworach Brancati i Landolfi. Oba referaty połączone były wspólną przestrzenią interpretacji, mianowicie zakorzenieniem rosyjskiego pisarza w kulturze Italii, z którą Gogol mocno się identyfikował. Ślady owego urzeczenia kulturą włoską i Rzymem odnajdujemy u Gogola m.in. w utworze *Rzym*, który referentka zinterpretowała jako opowieść o charakterze uniwersalnym, przenikniętą pierwiastkami duchowymi. Zainteresowanie Italią oddziało także w drugą stronę, pozostawiło bowiem wyraźny ślad estetyki Gogolowskiej, zwłaszcza jej elementów nierealistycznych, w prozie włoskiej XX wieku u pisarzy Vitaliano Brancatiego i Tommaso Landolfiego.

Doktoranci w ostatnim dniu konferencji przedstawili jeszcze cztery tematy w języku węgierskim poświęcone problematyce recepcyjnej, zarówno jeśli idzie o literaturę, jak i krytykę XX wieku, skupiając się na zagadnieniu Gogol i Leonid Andriejew, kwestii demonizmu u Gogola, Michała Lermontowa i ujęcia gogolowskiego czarta przez Dymitra Mierieżkowskiego. Ponadto przybliżyli oni już najbardziej współczesne stanowiska dotyczące problematyki gogolowskiej uobecnionej w dyskursie psychoanalitycznym XX wieku oraz pracach krytycznoliterackich dwóch badaczy współczesnych Aleksandra Gienisa i Piotra Wajla.

Budapeszteńska konferencja poświęcona twórczości Mikołaja Gogola, jej recepcji, odczytaniu i internalizowaniu przez literaturę i krytykę dwudziestowieczną, uwidoczniała niekwestionowaną obecność tradycji gogolowskiej, jej silne zakorzenienie w świadomości estetycznej czasów pogogolowskich. Świat współczesnej kultury wyszedł już wprawdzie poza XIX-wieczne perypetie Cziczikowów i fałszywych rewizorów, odzegnał się od figury diabła prześladowcy człowieka bądź diabła ośmieszonego. Jak się okazuje poza tym, co dobitnie pokazano również w trakcie konferencji, czytelnice zainteresowanie pisarstwem Gogola maleje nieuchronnie, nie tylko w Polsce, lecz także w Rosji. Gogol mimo wszystko nadal pociąga. Przynajmniej – jak uwidocznily to referaty wygłoszone w Budapeszcie – w przestrzeni badań i hermeneutyki tekstu. W tym właśnie tkwi paradoks i zarazem fenomen rosyjsko-ukraińskiego twórcy. Dlaczego? Spotkanie badaczy europejskich w Budapeszcie częściowo chociaż przyniosło wyjaśnienie tej kwestii. Ukazane zostały wszak różnorodne płaszczyzny owego przyswajania dziedzictwa w kulturze i literaturze, wielorakie przetworzenia i reinterpretacje gogolowskich środków stylistycznych, jego idei i przemyśleń. Tym samym więc konferencja zorganizowana przez węgierskich kolegów stała się ważnym faktem naukowym, wzbogacającym światowe gogoloznawstwo, dopisującym do wielu naukowych imprez ku czci pisarza interesujące rezultaty badawcze.